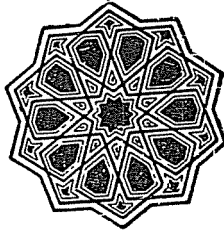

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XX

İSLÂM ÜLKELERİNİN YAKIN TARİHİ

Dr. İSMET KAYAOĞLU

Burada ele aldığımız konu altı yüzyıl süren bir ömürden sonra çöken Osmanlı İmparatorluğu içindeki arapların bağımsızlık aşamalarının bir tablosunu çizmek ve XIX. yüzyılda doğan ve gelişen milliyetçi akımlar ve diğer etkenlerin Arap Dünyasındaki yankılarını göstermek olacaktır. Konumuz yalnız, kelimenin özel anlamıyla, Orta-Doğu ülkelerini kapsamaktadır.

İslâm Dünyasının Taksimi: 1798'de Napoléon Bonaparte, ordularının başında Mısır topraklarını çığniyordu. Biç kaç yıl sonra İran Şahı ile askerî bir anlaşma imzalıyor ve Tahran'a bir heyet gönderiyordu. Bu, doğu bölgesi O'nu direkt olarak ilgilendirdiğinden değil; Hıristiyan hakimiyetini elinde tutan İngiltere ile tartışıyordu. Korsika'lı dâhi büyük dünya politikasında kilit nokta teşkil eden bu bölgenin önemini kavramıştı. Bu zamandan itibaren de bu bölge, büyük devletlerin kuvvet denemesi için sahne olmuştu. İslâm ülkeleri modern Avrupanın kuvveti karşısında kaderine razı olmak zorunluğunda kalmıştı. Napoléon'un şark seferlerinden bir asır sonra Avrupanın büyük devletleri İslâm ülkelerinin büyük bir kısmına el koymuş durumdaydı. Bu politik ve ekonomik el koymadan sonra doğunun Avrupalılaştırılması başladı. İslam ülkeleri idarecileri "millet, hakimiyet, demokrasi, meşrutiyet" gibi Avrupadan geçen mefhumlar üzerinde düşünmeye başladılar. XIX. yüzyılın sonunda doğan bir milliyetçilik başlıca iki amaç güdüyordu: Yabancı egemenliğine karşı bağımsızlık, devletin ve toplumun muhtaç olduğu reformlar.

Napoléon'un doğuyu düşünmesi bir tesadüf eseri değildir. XVI. yüz yılın sonuna kadar teknik ve askerî bakımdan zengin ve üstün olan Müslümanlar dünyayı idare ettiler. Sonra yavaş yavaş bu üstünlük Avrupalıların eline geçti. Atlantik ülkeleri büyük denizlerin fetihlerine koyuldular. Büyük Rusya kendi yönünden sınır kabul etmeyen Orta

Doğuya (Eurasie) doğru yayılırken, Portekizler Afrikayı güneyden dolaşan deniz yolunu buluyorlardı. Böylece, Arapların ellerinde tuttukları iki kıta arasındaki ticaret ve jeopolitik durumun önemi azalıyordu. Hint okyanusu ve onun çevresinde Batı Devletleri ile müslümanlar arasında ilk anlaşmazlık zuhur etti. En başta Avrupadan en uzak olan İslâm ülkelerinden Endonezya'da batı kolonizasyonu yerleşti. Hollandalılar, fransızlar ve nihayet ingilizler portekizleri takip ettiler. Hindistan'daki son Moğol İmparatorluğu çöküş halinde idi. XVIII. yüz yılda İngiltere bu ülkeye tamamiyle yerleşince Hindistanın emniyeti Avrupa tarafından yürütülen politikada mihenk noktası oldu. Bu sıralarda Ruslar Güney-Doğuya doğru hakimiyetlerini yaymaya devam ettiler. Daha XVI. yüz yılın ortasında Kazan ve Astrakan'ın alınması İslâm ülkelerinde Rusların yayılması, Türk-Rus mücadelesinin başı sayılır. Napoléon devrinde bu yayılma Kafkasların eteğine ve Türkistan steplerine varmıştı. Fransa ile Çar arasında ilk defa imzalanan anlaşma İngiltere'nin Hindistan'da emniyetle kalışını tehdit ediyordu. Böylece Avrupanın dünyaya hakim olduğu parlak devirlerde üç büyük devlet İslâm ülkelerini nüfuz sahası olarak paylaşıyorlardı: İngiltere Hindistan da, Rusya Orta-Asyada ve Fransa Akdenizde.

Şüveyş kanalının açılmasına kadar İngiltere orta doğuda menfaatlerini korumaya devam etti. Lord Palmerston'un başkanlığı altındaki Britanya Dışişleri Dairesi, Osmanlı İmparatorluğu ile İran İmparatorluklarının çözülmeden bir bütün halinde kalmasını kendilerinin Hindistanda tehlikeden masun bir halde hükmetmeleri için bir garanti olarak görüyordu. İstanbuldaki İngiliz elçisi "hasta adamı" koruyucu kanatları içine almış bulunuyordu.

1830 da Fransızlar Cezair'e yöneldiler. Çünkü, İngilterenin muhalefeti Doğu-Akdenizin yolunu kapatıyordu. Akdenizde, Avrupanın elinde tutmak istediği deniz ticaret yolları devamlı olarak tehdit ediliyordu. Cezairli denizciler kâfirlere karşı yaptıkları korsanlığı yeni bir savaş şekli addediyorlardı. Osmanlılar zamanında Kuzey Afrika sahillerinde bir korsanlar oligarşisi teşekkül etti. İstanbuldaki sultanla münasebetleri pek gevşek olan bu korsanların şefi "bey" veya "dey" ünvanı taşırdı. Osmanlı sultanı tarafından tayin edilen bey veya dey bütün ömrü boyunca iş başında kalırdı Avrupa milletleri karşısında oldukça serbest idiler; hattâ bir gün Cezair Bey'i Fransız konsülüne açıktan açığa kızdı ve eliyle onu tehdit etti. Buna karşılık Fransız hükümeti sabrını kaybede-

rek Cezair üzerine ceza mahiyetinde bir sefere kadar verdi. 1830 haziranında fransız birlikleri Cezair şehrinin batısına indiler: Bu fransızların Kuzey-Afrika hakimiyetinin başlangıcı oldu. Cezair'in iç kısımlarının işgali XIX. yüz yıl boyunca devam etti. Cezair toprakları ile ilk temaslarından itibaren de buradaki hakimiyetlerinin emniyeti için doğuda Tunus, batıda Fas olmak üzere komşu ülkelerle münasebetlerini planladılar.

Suveyş kanalının açılması Avrupanın doğu politikasını değiştirdi. Avrupanın Uzak Doğu ile ticaret alış verişini artık çok uzun olan Ümit Burnu trajesi yerine Arap Dünyası içinden geçmeye başladı. Suveyş kanalının açılmasının baştan aşağıya dünya ticarî ilişkilerini değiştireceğini önceden gören Britanya Dışişleri Dairesi kendi menfaatleri yönünden bu kanalın açılmasına uzun müddet karşı koydu. Fakat kanal fransız Ferdinand de Lesseps'in eseri olarak gerçekleşti. Palmerston Arap ülkeleri ile İngiltere'nin sonu gelmeyen bir anlaşma ortamına girmekten ve bu kanalın ikinci bir Bosfor (İstanbul Boğazı) teşkil etmesinden korkuyordu. Kanalın açılış yılı olan 1869'dan sonra Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmaması, İngiltere'nin artık dünyadaki menfaatlerini koruması için bir garanti teşkil etmiyordu. Kanaldan ilk vapurun geçmesinden onüç sene sonra o zaman için "geçici olarak" avutulan Mısır, İngiliz birlikleri tarafından işgal ediliyordu. İngilizlerin burada karaya çıkmaları sırasında Mısır ismen Osmanlı İmparatorluğuna bağlıydı; fakat tamamiyle bağımsız bir statüden yararlanıyordu. Bilindiği gibi Mehmet Ali, modern Mısır'ın kurucusu oldu. Türk sultanı tarafından Mısır'ın Kral naibi olmak şerefine yükseltildi. Yukarı Mısır'dan geniş topraklar-Sudan dahil-fethetti. Mısır'ın nüfuzunu Suriye ve Arap yarım adasına yarararak Mısır'ı orta doğunun büyük kuvvetleri sırasına yükseltti. Kendinden sonra gelenler 1865 den itibaren Hidiv unvanı taşıdılar. Fakat ülkeyi bu seviyede tutamadılar. Ülkenin karışıklığı Avrupaya işlerine karışma fırsatı verdi. Büyük Britanya'nın Nil vadisine müdahalesi, Orta-Doğu arap ülkeleri üzerinde İngiliz hegemonyasının ilk adımı oldu. Londra başka bir büyük devlete kanal bölgesinde yerleşmeye müsaadeyi düşünemezdi.

Mısır'ın işgali yavaş yavaş Kuzey-Afrikanın paylaşılmasına yol açtı. Zaten bir yıl önce Fransa Tunus'a askeri bir müdahalede bulundu. Bardo (1881) ve Marsa (1883) antlaşmaları Tunus Beylerini Fransa buyruğu altına soktu. Kuzey Afrikada müstemlekesini tamamlamak için

yalnız Fas kalmıştı. Bunun için Avrupa koordinasyonu çerçevesinde İngiltere Fas konusunda Fransa ile anlaştığı gibi Rusya ile de İran ve Afganistan üzerinde mutabık kaldı. İngiltere'nin Mısır'daki serbestiyetine karşılık Fransa'da Fas (Mağrip) te manevra hürriyetine ulaşıyordu. Fransa 1912 de Fas Şerifi ile bir himaye (Protectorat) antlaşması imzalar-ken İspanya'yı memnun edecek kadar kuzey sahillerinden yer bırakı-kiyordu. Bu sıralar İtalya'da Osmanlılarla kısa bir savaş sonucu, Kuzey Afrika zincirinde bulunan, karşısındaki Libya'ya ayakbasıyordu. İslam Dünyasının doğusunda İran ise, bir yandan Rus diğer yandan İngiliz nüfuzu altında taksim edilmiş durumda kalıyordu. Afganistan, İngiliz menfaatleri dairesi içine atılmışdı. Böylece I. dünya harbi patladığı sırada yalnızca Osmanlı İmparatorluğunun gövdesi Avrupa nüfuz ve hakimiyeti dışında bulunuyordu.

Osmanlıların I. dünya harbine girişi ve harpten yenik çıkışı orta doğuda emperyalist çağ diye adlandırılan son merhaleye varıldı. 1916 baharında İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğunun müs-takbel paylaşılması için anlaştılar. İtalya da bir yıl sonra batılı büyükler-den bir sömürge dairesi koparmak için söz aldı. Fakat Bolşevik İhtilâli bu anlaşmayı kadük (gerçeksiz) kılmasına rağmen daha sonra 1920 deki Sèvres sulh antlaşması Türkiye'nin taksimi için bu emellere açık kapı bıraktı. İngiltere ve Fransa böylece Arap ülkelerini de organize etmeyi uhtelerine alıyorlardı. Bu anlaşmaya göre Fransa Levant'ı (Suriye Lübnan), İngiltere Irak'ın güneyini alacaklardı. Filistin ise, bir formül bulunarak enternasyonal bir bölge olacaktı. Bu planlar İngiliz hükümetinin araplar ve siyonist şefleri ile yaptıkları anlaşma ve vaitlere muhalif idi. Lord Balfour'un iki kasım 1917 tarihli Beyannamesi Filis-tinde yahudilere bir vatan vadederken "diğer yahudi olmayanlara da bu vatanda haklarını muhafaza etme garantisi" vadediyordu.

Nihayet müttefikleri eskiden Osmanlı hakimiyetindeki Arap top-raklarında manga sistemini tecrübe etmeye müştereken karar verdiler. Fransızlar Lübnan ve Suriyeyi; İngilizler Filistin ve Irak'ı elde ettiler. Arkaya bir göz atılırsa Balfour Beyannamesinden sonra Filistin prob-lemi 1919 daki anlaşmalar içinde çözülmesi en zor bir problem olarak kendisini göstermiştir. Orta doğunun bu şekilde taksimine ilk tepkiyi şüphesiz Türkler yapmıştır. 1919 dan 1922 ye kadar Mustafa Kemal'in önderliğinde emsali görülmemiş bir milli mücadele yaparak İslam Dün-yasına örnekler vermişlerdir.

Bağımsızlık Aşamaları: Orta-Doğu üzerindeki 1919 barış anlaşmaları ilk olarak Rus İmparatorluğunun güney sınırları konusunda uygulanamaz olmuştu. 1917 Ekim Devriminden sonra Rusya'daki merkezi iktidar Türkiye İran ve Afganistan ile olan sınırlarında zayıflığını hissettiriyordu. Henüz toparlanamamış olan bolşevik liderler Batının müdahalesinden korkarak güney sınırlarının güvenliğini arıyorlardı. Doğudan Batıya karşı özellikle İngiltere'ye karşı başlayan milliyetçi hareketler, bu şartlar altında Rusya için müsbet olabilirdi. Karşılıklı yardımlaşma çerçevesi altında bu üç komşu devlet Rusya ile 1921 yılı boyunca dostluk anlaşmaları imzaladılar. Yine bu üç devlet o zaman başlarında kabiliyetleri ortanın çok üstünde üç lider buldular. Mustafa Kemal Paşa Türkiye'de, Rıza Şah İran'da, Emanullah Afganistan'da. Bir müddet sonra Sèvres anlaşması ve İngiliz-İran (Anglo-Persan) anlaşması hiç bir surette tasdik görmeden suya düşmüştü. Daha önce İngiltere'ye bir anlaşma ile bağlı olan Afganistan müstakil bir kraliyet oldu. İran topraklarını işgal eden Rus ve İngiliz askerleri burasını terk ettiler. Türkiye'de Lausanne antlaşması ile kayıtsız şartsız bağımsızlığa kavuştu. Böylece I. Dünya harbinden sonra kuzeydeki üç müslüman ülkesi bağımsızlıklarını gerçekleştirmişlerdi.

Batı ülkeleri Rusya'daki olayların Nil ve Fırat havzalarında akis yapacağından korkmuyorlardı. Ancak, arap milliyetçiliği yavaş yavaş isteklerini ifade etmeye başlayacaktı. O şekilde ki bu istekler bugüne dek sürececektir. Fransa ve İngiltere'nin Avrupadaki durumlarının çalkalanmasına paralel olarak arap milliyetçiliği hareket ediyordu. Arapların manda idaresine, Mısır'ın himaye (protectorat) idaresine karşı savaşları kurtuluşlarının ilk safhasını teşkil eder. Orta-Doğu Arap Dünyası üzerinde manda sistemi başlangıcından itibaren koloni hakimiyeti addedildiğinden hırslı bir mukavemet ile karşılaştı. Bir çok bahtsız teşebbüsten sonra 1932 de bir İngiliz-İrak anlaşması Müttefiklerin manda idaresini devralıyordu. 1935 de de buna benzer bir şey Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan'da uygulanmak için hazırlandı. Fakat, Fransız meclisinin sağ cenahı ve ordu tarafından reddedildiğinden onaylanmadı. Filistin konusunda bir çözüm yolu bulmak ise şiddetli tartışmalara yol açtı. İngiltere çözülmez bir problem ortaya koyduğunu anlayınca Filistin'de bir yahudi devleti isteyenlere karşılık, arapların kendi kendilerine karar vermelerini ve onlarla uzlaşmalarını ortaya koydu. 1939 da arap ülkeleri sınırlı bir bağımsızlığa ulaşıyorlardı. Bu tarihten itibaren koloni metodları artık hükmünü kaybetmişti. Bunun

için arapların bağımsızlık dilekleri ile büyük devletlerin menfaatlerini uzlaştıran bir yol arandı. İkili dostluk anlaşmaları, en çok aranan bir formül oldu. Böylece İngiltere ile Irak 1932 de, Mısır 1936 da bir anlaşma imzaladı. II. dünya harbinden sonra Ürdün ile imzalanan anlaşma da bu sistem içine yerleştirilir. Bu anlaşmalarda müşterek olan nokta, araplara serbestiyet verilmesine karşılık Fırat ile Nil arasındaki bölge Büyük Britanya'nın nüfuz ve menfaat bölgesi oldu. Bu ülke savaş ve barış zamanında anlaşma imzaladığı devletler üzerinde üs kurabilecekti. Fransa ile Levant devletleri arasında imzalanan anlaşmalar da bu model üzerine kopye ediliyordu. Şüphesiz bu anlaşmalar 1919 daki duruma göre bir ilerleme kaydediyor ve arap bağımsızlığı için bir etap teşkil ediyordu. Bu merhalenin süresi, araplara bağlı olsun yada olmasının imza sırasında görülemeyen bir çok şartlara bağlı idi. Mesela Sudan'ın kaderi meselesi boşlukta kaldığından anlaşmaların revize edilme isteği pek gecikmiyordu.

İki dünya harbi arasında büyük doğu imparatorluklarının yıkıntılarından yeni müslüman devletlerinin taslakları çıkıyordu. Türk Milli Devrimi Anadolu üzerinden hayret verici güçleri kovmuştu. Aynı şartlar altında, fakat başka şekillerde İran ve Afganistan'ın iç yapısı sağlamlaştı. 1930 ve 1940 arasına Mısır, Irak Orta-Doğunun bağımsız devletleri dairesine girdiler. Başka devletlerin de onları takip edeceği öngörülmüyordu. Yeni devletler müşterek bir iş için kendi aralarında bir araya geliyorlardı. Sadabat Paktı dört devleti iş birliği yapmaya çağırıyordu. Fakat ikinci dünya harbi patladı. Bir evrim içinde olan Orta-Doğunun durumu bir defa daha büyük değişmelere sahne oldu.

Nihayet II. dünya harbi geldi. Büyük devletlerin savaşı 1914 de müslümanların yanında yaptığı yankıyı bulamadı. Müslümanların büyük bir kısmı bekle-gör pozisyonuna girdi. Türkler tarafsızlıklarına halel getirecek bütün teklifleri red ederken milletin vahşini ne pahasına olursa olsun bunca savaşlardan sonra tekrar ortaya atamazlardı. Afganistan da kendisini başarı ile harbin dışında tuttu. Bunu, bir parça ateş çemberinden uzaklığı da kolaylaştırıyordu. Mısır ve Irak, İngiltere ile olan anlaşmalarını yeniden ortaya koymak için sıkışık durumda değillerdi. İran ise mümkün olduğu müddetçe ihtiyatlı kaldı. Ancak, Afganistan hariç harbin son senesi müslüman devletlerin Mihver devletlerine harp ilan etmesi Birleşmiş Milletlere katılmak için fırsatı kaçırmamak gayesini güdüyordu.

Denebilir ki, II. Dünya Harbinin büyük kararları geçiş kıtası olan orta doğu üzerinde oynandı. Boğazlar trafiğe kapalı olduğu sürece, (1941 sonbaharına kadar) İran, Sovyetler Birliği ile Anglo-Saksonlar arasında tek geçiş yolu oldu. Rusya'da kıvılcığa 5,5 milyon ton harp malzemesi İran yolları ile gönderildi. Tahran, Kahire ve Yalta'da müttefikler harbin ana hatlarını çizdiler. Ve İslam dairesi içindeki bu üç şehirde konferansların yapılması bir defa daha ülkenin coğrafi önemini yansıtır. Harbin ilk yılı İslam Dünyasını ilgilendirmede fakat Polanya'nın Almanya'da Sovyetler tarafından paylaşılması Orta-Doğu'daki ülkelere aynı duruma itilme korkusu verdi ise de bu hipotez gerçekleşmedi. Ancak İtalya'nın harbe girmesi ve Fransa ile mütarekesi harp perdesini İslam Dünyası üzerine araladı. Mihver Libya ve Habeşistan'da harekât üslerine sahip durumda bulunuyordu. Kuzey-Afrika ve Levant'ta Fransızların yerine Alman-İtalya bloku nüfuzunu yerleştirebilirdi. Bu yüzden 1941 yılında İngilizler bir çok ameliyelere giriştiler. İtalya hakimiyeti altında Doğu-Afrika'ya ilk sefer Nil vadisi üzerindeki tehlikeyi kaldırdı. Irak'ta İngilizler Reşit Ali el-Geylani'nin idaresi ile uyuşmazlık halinde idiler. Acele olarak milliyetçilerin hakimiyetine son vererek kendileri ile iş birliği yapanları iktidara getirdiler. Kısa bir müddet sonra İngiliz ve General de Gaulle'un orduları, birlikte Suriye ve Lübnan'a giriyordu. 1942 yılı Orta Kıtanın fethi için büyük savaşların yapıldığı hayati bir yıl oldu. Doğuda Japonlar, Malezya ve Endonezyayı işgal ettiler. Az bir zamanda müslümanların 1/5 i Avrupa koloni hakimiyetinin çöküşünü seyretti. Orta-Kıta'nın yapısında Kafkasya ve Nil vadilerini kazanmak için düşman orduları birbiriyle savaşıyordu. Bu savaş Müttefiklerin başarısı ile sonuçlandı. Stalingrat, Elalameyin ve Tunus önlerinde son Alman-İtalyan birlikleri teslim olunca savaş operasyonları İslam ülkelerinin kapısından yeniden uzaklaşıyordu. 1945 e kadar savaş yalnız Güney-Doğu Asya'da süregeldi. Almanya'nın Orta-Doğuya iki dünya harbi sırasında ve önce müdahalesi ruslarla İngilizleri birbirine yaklaştırdı. Almanya ekarte edilince bu bölgede İngiltere ile Fransa'nın menfaatleri uzun zaman için uygun bir zemin bulamadı. 1943 ten itibaren rusların güney hudutlarında eski isteklilerinin gittikçe yeniden belirtiler göstermeye başlaması seziliyordu. Bu cümleden olarak Almanya, Japonya arasında harp sürerken Sovyet diplomasisi İran'ın kuzeyi, Kafkasya sınırı ve Boğazlar Meselesini masa üzerine getiriyordu. Tahran'a gelen bir yüksek Rus diplomatı İran'ın kuzeyinden petrol imtiyazı istiyordu. Moskova'daki Türk sefirini çağıran Mo-

lotof 1925 Türk-Rus Dostluk Anlaşmasının artık değişen uluslararası duruma ahenkli düşmediğini bildiriyordu. İşte bütün bunlar II. dünya harbi boyunca yalnız Orta-Doğu kroniğindeki son büyük olaylardır.

Harbin sonunda müslümanlar müttefiklerden çeşitli imtiyazlar istiyecek durumda idiler. 14 Nisan 1941 Atlantik Beyannamesi müttefiklerin hedeflerini tayin ediyordu. 3. madde bütün halklara kendi hükûmet şekillerini seçme hakkı tanıyordu. Bu, kendi haklarını her milletin kendisinin tayin etmesi maddesi, 25 yıl önce Wilson Beyannamesi'nin verdiği aynı heyecanla Doğuda bağımsızlık iradesini kamçılıyordu. Bu cümleden olarak Suriye ve Lübnan'daki Fransızlar sözlerini yerine getirmek için tereddüt ederken mahalli idareler Şam'da ve Beyrut'ta 1943 sonbaharında artık işi ellerine alıyorlardı. Son fransız, ingiliz birlikleri bu bölgenin topraklarını terk ederken arkalarında iki bağımsız devlet bırakıyordu. Diğer taraftan İtalya 1947 de imzaladığı Sulh Anlaşması ile Afrika'daki kolonilerini terk ediyordu. Libya'da İtalyan hakimiyeti biterken Birleşmiş Milletler genel toplantısı bu arap ülkelerine istiklalini tevdi etti. Bu ülkenin tekrar İtalya hakimiyeti altına düşmesi için ülkeye hakim Senusi hanedanı İngiltere ile askeri bir anlaşma yaptı. Yine harp sonrası Güney Doğu Asyada müslümanların büyük kısmı bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. İslam Dünyası yönünden bir büyük olay da İngiltere'nin Hindistan'a bağımsızlığa yakın bin statü tanınması yolundaki söz verme idi. Bundan az sonra nüfus bakımından tamamiyle müslüman olan Pakistan devleti ile iki asırdan beri dünya emniyeti bakımından önem taşıyan Hindistan'dan 1947 de İngiliz askerleri çekildikten sonra bağrında bir çok din ve dili taşıyan Hindistan doğdu.

II. Dünya harbi sırasında ve sonra aşağı yukarı dünya müslümanlarının % 40 ı Avrupa uluslarına tabiyetten kurtularak bağımsızlığa ulaştılar. Birleşmiş Milletler Asya ve Afrika milletlerinin evrensel olarak bağımsızlığa kavuşması prensibini kabul ederken bütün koloni ülkelerinin hür olmasını hukuken tanıyordu. İlerde buna baş kaldıracak bir devlet haklı veya haksız dünya umumi efkârı yanında takbih ediliyordu. Kolonyalizme karşı savaş, asrın esprisi olarak değerler düzeyinde kuvvetler dengesi içinde bir değişiklik getirdi. II. Dünya Harbinde kaybedilen güç sonucu, Batılı Büyükler öz güçleri ile artık İslam Dünyasını kontrol ve idare yeteneğini kaybettiler.

ARAPLARIN ÜMİTLERİ

Suriye’de Gizli Komiteler: Arap milliyetçiliğinin başında arapça kitapların çıkışı gelir. Basın başka yerde bu kadar etkisini göstermemiştir. Ancak 150 yıldan biraz fazladır ki İstanbul ve Kahirede kurulan modern matbaalar sayesinde arap dili ve edebiyatı yeniden çiçeklenerek meyvelerini vermeye başladı. Fakat aynı zamanda batılı misyonların da Suriye toprakları üzerinde milli duyguların doğmasına âmil oldukları da işaret edilmelidir. Modern arap medeniyetinin beşiği aranırsa Suriye’de bulunur. Suriye mefhumu yalnız bugünkü Suriye Cumhuriyetini değil aynı zamanda Lübnan’ı ve Sina yarımadasına kadar olan kesimi kaplar. Bu ülke ekseriyetle müslüman olduğu halde ortadoks Hristiyanlarda önemli bir cemaat teşkil eder. Buranın ilk defa Batı ile teması Akdeniz vasıtasıyla Hristiyan Araplar tarafından olmuştur. Buradaki Hristiyanlarla ilişkileri koparmamak Batının işine geldiği gibi berikiler müslümanlara karşı kendileri için emin bir hâmi bulmuşlardır. Bilhassa Lübnan’da Maruniler orta çağda Roma kilisesine bağlı bir cemaat kurdular. Bunlar geleneksel olarak katolik Avrupaya meylettiler. Bilhassa Cevzitler olmak üzere fransız tarikatları onlarla çok iyi ilişkiler kurdular.

İlk protestan misyonerleri 1820’de Malta’dan Beyrut’a geldiler. Büyük kısmı İslâmlaşan bu ülkede dinî başarıları çok mahdut kalyordu. Fakat kültürel alanda bu başarı büyük oldu. Amerikalılar Beyrut’a bir matbaa kurdular. Arapça ders kitapları bastılar ve 20-30 yıl içinde bir çok ilkokul inşa ettiler. 1866 da tesis edilen Beyrut Amerikan Üniversitesini teşkil eden Syrian Protestant College, Doğu Arap Dünyasının ilk modern Üniversitesi olmakla öğünebilir. Bundan bir kaç yıl sonra bu defa Cevzitler (Jésuites) gelerek Saint Joseph Üniversitesini kurdular. İşte Lübnan’ın limanındaki bu üniversitelerde ileride görev alacak olan seçkin entellektüeller yetişti.

Bu yabancı misyonerlerin ilk talebeleri müslümanlar değil Hristiyan araplardı. Fakat zamanla Arap toplumunun menfaatleri düşünülerek aradaki boşluğun dolması için müslümanlar da alınmaya başladı. Aydın Arap gençleri batı kültürünün problemlerini öğreniyorlar ve kendi aralarında bağ kuruyorlardı. Bu yakınlaşma, hali ile çağdaşlar arasında tuhaf karşılandı. Beyrut’taki edebî toplantılar romantik düşüncelerle dolu Arap Uygarlığının mазisini dile getirdiler. Artık Türk haki-miyetinden ve Arap Dünyası üzerine ağırlığını basan boyundurluktan konuşulmaya başlandı. Akşamlar dostlar arasında toplanılarak kapalı

kapılar arkasında “Araplar kalkın, uyanın” diye alevli şiirler okunuyordu.

Türk idarecilerinin uyanıklığı karşısında bu hürriyet ve bağımsızlık taraftarlarına bir tek çare kalıyordu: Gizli Komiteler. Suriye protestan kolejinin beş talebesi 1875 de edebiyat mahfili adı altında gizli olarak politik gaye güden bir cemiyet teşkil ettiler. “Türk tiranlığı” na karşı afişler hazırlıyor ve Suriye’nin büyük şehirlerinden taraftarlar topluyorlardı. Fakat Sultan Hamit’in polisleri komitacılara çok zor bir hayat sürdürerek hürriyetlerini tahdit etti. İçlerinden bir çok aydın, Sultan’ın pençesinden kurtulmak için Mısır’a kaçtılar. Bu kaçanlar Kahire’de günlük, haftalık büyük gazeteler kurdular ve Kahire’yi Arap rönesansının merkezi yapmaya hazırladılar. Takla kardeşler Ahram gazetesini neşrettikleri ki bu arap dilinin en büyük sahifesi oldu. Faris Nimır ise diğer önemli bir gazete olan el-Mukattam’ı neşretti. Bu gazetelerin arap halk efkârı üzerine tesirleri büyük oldu.

1908 de Jöntürklerin devrimi sultanın mutlak idaresini yıkıp anayasayı ortaya koymaları, imparatorluğun yarısını teşkil eden Arapları bir parça otonomi elde etmek ümidiyle önce çok sevindirdi. Fakat bu ilk sevince İstanbuldaki Jöntürklerle, Arap milliyetçilerinin anlaşamamaları acı bir hayal kırıklığını doğurdu. Ancak bu zaman zarfında arap miliyetçi hareketleri o kadar çok dallandı ki polis kuvvetleri için duruma hakim olmak imkansız hale geldi. 1875 dekinden daha güçlü gizli komiteler genç milliyetçiliğin aktif elemanlarını bir araya getirdiler. Bu cemiyetlerden üçü müstakbel bağımsızlığa yol açtılar. Cemiyetlerin mahiyetleri birbirinden değişik değildi. Üyeler tahdit edilmiş ve yenilerin girişi inceden inceye belirlenmişti. Bu gizli miliyetçi cemiyetlerin üyelerini Suriye şehirlerinin büyük aileleri ve Osmanlı ordusunda görevli Arap subayları sınıfının teşkil ettiği görülür. İsimleri sık sık geçen bunlar arasında, Dürzi kabilesinden olan Arslan ve Naşaşibi’ler, Filistin’den Abdulhadi’ler, Şam’ın Asalî ve Mardam ailesi ile Irak’ta Nuri Sait, Türk, İngiliz, Fransız hakimiyetleri boyunca adlarını duyuran kimselerdir.

Üç gizli komiteden en eskisi olan “el-Kahtaniye” 1909 da kuruldu. Ve tesiri en fazla olandır. Bu komite adını arap tarihinin başı sayılan ef-sanevî atası Kahtan’dan almakla millî esprisini ifade ediyordu. Başkanı, Mısır asıllı bir subay olan Aziz Ali el-Mısırî dir. O, jöntürk inkılabında aktif bir yer aldı. Kanaatına göre Osmanlı İmparatorluğunun

devamı Araplar için en uygun çaredir. Bir şartla ki, bu imparatorluk çeşitli milletlere otonomi versin ve her birini kendi kendini idare etmek hususunda serbest bıraksın. Kahtaniyya'nın programı, Osmanlı İmparatorluğunun hem Arap, hem Türk olan çift monarşiyi istiyordu. El-Mısırın yakınlarının ilk projelerine göre bu iki millet bir tek hükümdarın şahsında temsil edilecekti. Fakat Aziz el-Mısri böyle bir teşebbüsün başarılı olması şansının az olduğunu anladı. Artık Osmanlı ordusundaki Arap subaylarını kendi safına celbederek Arap milliyetçiliğinin takviye edilmesi projelerini gerçekleştirmeyi düşündü. Böylece 1914 yılının başlarında "el-Ahd"ı kurdu. el-Ahd Arap menşeli subayların kurduğu bir komitadır. Iraklılar bu komitada geniş çapta temsil ediliyordu. Şimdiye kadar Arap milliyetçi hareketleri dışında kalan Irak, Bağdat ve Musul'da açılan şubeleriyle aktif olarak harekete katıldı, Türkler bu gizli çalışmaları buldular. Aziz el-Mısri geçici olarak polis tarafından durduruldu. Fakat bu, Mısırlı milliyetçinin çalışmalarına bir son vermedi. II. dünya harbinden az önce Mısır ordularının komutanı olarak atandı. İngilizlerin itimadını kazanamadığı için azledildi. General Necib'in iktidarı almasından sonra tekrar Aziz el-Mısri'nin sahneye çıktığı görülür.

Milli hareket olarak sürekli etkisi olan diğer bir gizli komita "Genç-Araplar" el-Fatât'dır. 1911 de henüz Suriye'ye taşınmadan önce Paris'te birkaç Arap talebenin çevresinde toplanan milliyetçilerden teşekkül etmiştir. "Genç-Araplar" başta Suriye'nin en tanınmış aileleri arasından toplanıyordu. Kaldı ki el-Kahtaniye üyelerinden birinin ihaneti neticesi faaliyetini durdururken, el-Ahd oldukça dar bir cemiyete dönüşüyor; buna karşılık el-Fetât'ın militanları 1914-1915 karar yıllarında Arap milliyetçiliğini teorik münakaşalar safhasından gerçek aksiyon safhasına getiriyordu.

Arap milliyetçilerinin Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetleri nasıl olmalıdır konusunda fikirler çok değişik idi. Arapların merkezi İstanbul'da bulunan imparatorluğun, buradan Arap ülkelerini idare etmesine kesin karşı olmalarına rağmen aralarında büyük bir çoğunluk tam bağımsızlık istemiyordu. Sultan'ın I. dünya harbinde Almanya ve müttefikleri yanında harbe girmesi ile birlitakım olaylarla Arap otonomi sistemi fikrinin eskidiği görülür. Bu sırada milliyetçi hareketlerin başında bulunanlar tam bağımsızlığına karar vermişlerdi. Osmanlı İmparatorluğunun düşmanları da tabiatıyla bu hareketin dostları olmuştu.

Bir Arap Krallığı Hayâli: 1915 mayısının bir günü Şam'da, el-Fatât ve el-Ahd adlı gizli cemiyet üyeleri ile, o zaman 30 yaşlarında olan, Mekke Şerifinin oğlu Emir Faysal gizlice toplandılar. Türk otoritelerinin dikkatli bakışlarının çevrildiği Suriye'de Şerif'in murahhasları ile, milliyetçiler arasındaki görüşmelerden hiç bir surette haberdar olmaması lazımdı. Harpten birkaç yıl önce Türkler, maksatlarından bir hayli şüphelendikleri halde Mekke şerifliği ünvanını verdiler. İslamın kutsal yerlerinin idarecisi olmak Araplar üzerinde genel bir otorite sağlamasına, hırslı bir adam için bir şeyler yapmaya imkân sağlıyordu. Hüseyin görevinin politik bir gayesi olmasını düşünerek bu gayenin Haşimî sülalesini Arap milliyetçi hareketlerinin başına getirmek olduğu kanaatını taşıyordu. Bu peygamber soyundan gelen kimsenin büyük bir Arap krallığı gibi hayalî bir kavramın, o zaman Suriye şehirlerinde gelişen milliyetçi akımların işledikleri siyasî görüş ve kanaatlerle uyuşumu şüphesiz sathî kalıyordu. Mamafih esaslı yollar birbirinden ayrı değildi.

Şerif Hüseyin'in projesini başarı ile yürütmek için, büyük devletler yanında bir dost ihtiyacı vardı. Buna İngiltere'nin Kahire'deki temsilcilerinin şahıslarında buldu. Türk-İngiliz ihtilafı Hüseyin'e, daha önce Mekke'de hesaba alamadığı bir büyük fırsat verdi. Fakat İngilizlerle isteğe uygun bir anlaşma imzalamadan önce Şam'daki milliyetçilerin kendisini takip etmeye hazır olup olmadıklarını ve şartlarını öğrenmek istedi. Bilgi almak için Emir Faysal görevlendirildi. Birleşik bir aksiyon için fikir alması istenildi. Şam'da Türklere karşı açıktan açığa cephe ve İngilizlerle anlaşmanın tehlikeleri ihtimamla tartılıyordu. Buradaki Arapların şartları detaylı bir şekilde bir protokolle tesbit edildi. Faysal'ın adamlarından biri bunu çorabına dikerek Türk hatlarından geçirdi, Mekke'ye ulaştırdı. Bu Şam'daki protokol bugün bile dikkati üzerine çekmektedir. Zira ilk Arap milliyetçilerinin gayelerini açık olarak gösteriyordu. Bu zabıt İngiltere ile askerî bir ittifak yapılması, Akdeniz'den Basra Körfezine, Kuzey Suriye'den Hint Okyanusuna uzanan topraklarda Arap bağımsızlığının garanti edilmesini öngörür. Şam'da tesbit edilen bu temel üzerinde Hüseyin Mısır'daki Britanya'nın yüksek komiseri Sir Henry Mac-Mahon ile altı aydan fazla görüşmelerde bulundu. Hudutlar hususunda birkaç şart bir yana hükümetinin kesin olarak müstakil bir Arap devletinin garanti altına alınmasına ve tanınmasına hazır olduklarını bildirdi. Şerif, Sir Henry tarafından verilen teminatın kâfi olduğunu kabul ederek sarahaten İngilizlerin yanında yer aldı.

Ve 1916 yazında Suriye cephesinde “Arap isyanı” için sinyal verdi. Türk-Alman kuvvetlerinin dağılışı, ona 1918 ekiminde eski halifelerin şehri Şam’ın kapılarını açtı. Arap bağımsızlığı ve Arap birliği için zaman çok yakın görüldü. Fakat, ilk Arap miliyetçi akımlarının tanınmış yeri Şam’da Faysal’ın hükümeti az bir müddet sürdü. Dünya politika dengesinde İngiltere’nin Avrupalı müttefiklerine karşı olan vereceği Araplarınkinden daha ağır bastı. İstiklal bekleyenler için Cemiyet-i Akvam’ın Batılı Büyüklere verdiği salahiyet bir sükût-u hayâl ile sonuçlandı. Beklenen birliği sağlamak yerine, ülkelerini hakimiyet altında üç bölgeye ayırdı: Filistin, Suriye-Lübnan, Irak.

Şerif Hüseyin, içi acılarla dolu olarak sürgünde öldü. Haşimî sülalesi Hüseyin’in fikrilerini bayrak alarak şiddetle büyük bir Arap krallığı kurulmasını savundu. Hüseyin’in çocukları Faysal Irak’ta, Abdullah Ürdün nehri kıyılarında babalarının izini takip ettiler. Ne zaman ki Irak ilk defa manda altında bir ülke olmaktan kurtularak bağımsızlığa kavuştu, bu ülkenin Arap birliğinin hareket noktası olma ümidi parıldamaya başladı. Bütün Araplar tarafından ölümü ağlanarak karşılanan 1934 de Faysal’ın ani kaybedilmesinden sonra Abdullah artık Haşimîlerin başına geçti. Bütün hayatı boyunca Ürdün hâkimi inatlı bir şekilde büyük bir Haşimî krallığı plânını takip etti. Kardeşinden daha yaşlı olmasına rağmen, Faysal’ın kazandığı prestije ulaşamadı. Boşuna Ammandaki sarayında, Arapların büyüklüğü hayallerini tasarladı durdu. Ölümünün arefesinde dahi Ürdün ile Irak’ın birleştirilmesine çalışıyordu. Abdullah haziran 1952 de Kudüs’teki Ömer camiinin merdivenlerinde vurulunca Haşimî sülalesi şefsiz kalıyordu. Nesiller boyunca, Haşimîlerin fikirleri tekâmül ediyordu. Hüseyin’in iki torunu, Irak’ta Gazi, ve Ürdün’de Talat, Arap miliyetçiliği fikrini dedelerinin sülaleyle intikal fikrine tercih ediyorlardı. Hükümdarlıkları kısa sürdü, onların çocukları henüz küçük olduğundan tahta çıkamadılar.

Haşimîler ilk taraftarlarını topladıkları Şam şehrinde yine ilk mukavemetle karşılaştılar. Emevi halifelerinin rezidansı olan bu şehir Arap birliğinin ilk avukatı ve buradaki büyük ailelerde “Genç Araplar” hareketini hazırlayarak Arap dünyasının uyanışında kenidleri için önderlik tanıyorlardı. Suriye eşrafı yanında ne Irak, hele ne zavallı Ürdün Arapların başı olma hedefini güdebilirlerdi. Politikaya aileden mirâs bir iş olarak alışmış olan bu Suriye ailelerine Haşimî ailesinin o zaman Hicaz’dan gelen ubudiyet fikri gururları yaralıyordu. Durum böyle iken dev-

let şekli olarak cumhuriyeti kendi anlayışlarına daha uygun buldular. Bunun içindir ki Şam daima Haşimilerin monarşik emellerinin düşmanı olmuştur. Esasen bu noktada Suriye'nin tabii müttetikleri yok değildi.

Müslüman ve Hristiyanların teşkil etmeyi başardıkları zengin tüccar ailelerinin bulunduğu Lübnan'da büyük bir Arap devleti propogandası üzerinde soğuk davranıyor, bünyesindeki Hristiyan ve müslümanlar arasında dengenin kopmasından korkuyordu. Suriyeli milliyetçilerin en tabii müttetiki Kral İbn Suûd idi. Çünkü gerçekte Haşimilerle İbn Suûd aileleri arasında eski bir düşmanlık vardır. Zira Hüseyin ve oğulları çöl kralına 1924 de onları, asıl vatanları Hicaz'dan tart etmeyi asla affetmediler. Bunun için İbn Suûd'un Haşemilerin kuvvetinin büyümesine göz yummak ve bir gün Arap Yarımadasında kendi hakimiyetini tehdide açık kapı bırakmak, menfaatine aykırıydı.

Bir taraftan Haşimiler, öbür taraftan Şam ve Kral İbn Suûd arasında Arap birliğine verilecek form, şekil üzerindeki görüş ayrılıkları oldukça karmaşıktır. Bu ayrılıkların nedeni her Arap devleti yalnız büyük devletlerin emellerini değil aynı zamanda kendi içindeki sosyal problemleri ve yeni bir neslin ortaya çıkmasından dolayıdır. Bağımsızlık için mücadele sıralarında büyük toprak ve nüfuz sahiplerinin otoritesi, devlette ve cemiyette zorunlu reformlar sonucu yavaş yavaş tehdit ediliyordu. Türkiye'de Mustafa Kemal'in yaptıkları Arap halkının gözlerinde görülmez değildi. Kültürlü gençlik ve orta sınıf tüccar, daha önceki nesile nazaran yeni fikirlere açık olduğundan, kurulu olan düzene karşı memnuniyetsizlik ordu saflarında da görülerek muhalefet giderek artıyordu.

Arap-İsrail Kavgası: Şimdi bütün bunları gerilerde bırakan ve Arap Dünyası üzerinde ebedî bir problem gibi dolaşan Filistin probleminin patlamasından kısaca bahsedelim: Daha önceki uluslararası planlar İslam Dünyasını dışında bırakarak genişler. Yalnız araplarla ilişkili kısım için yine Mekke Şerifi Hüseyin'e dönelim. Bilindiği gibi Britanya'nın Mısır'daki yüksek komiseri 24 ekim 1915 te Mekke Şerifine gönderdiği notasında şu kısım dikkati çekiyordu. "Şam, Humus, Hama ve Halep'in batısında kalan bölgeler açık olarak Arap değildir. Ve müstakbel Arap devletinin sınırları dışında kalmalıdır." Sir Henry'nin ilk maksadı Doğu Akdeniz kıyılarında fransızlara yer ayırmak olduğundan belirli coğrafi bir mefhum taşımıyordu. Fakat daha sonra notada "ismi geçen Suriye'nin batısındaki kısım"a Filistin'i de ilave etmek şeklinde bir yorum ortaya çıkınca önemli olaylar doğdu. Bu, gerçekten üzerinde söz

götürür bir konu idi. Araplar, idarî ve politik bir bölge olmayıp coğrafi bakımdan Filistin diye adlandırılan bu bölgenin hiç de Britanya notası ile ilişkisi olmadığını ve dolayısıyla bağımsızlık vadedilen Arap bölgelerinin içinde bulunduğunu ileri sürdüler. Araplarda, İngilizlerin Filistin'deki yahudilere bir vatan vaadetmek suretiyle ikinci bir taahhüde girdiklerini öğrenince sürpriz ve hiddet çok kuvvetli oldu. Arap milliyetçileri kendilerine garanti edilen topraklarına dokunmanın katiyen mümkün olmadığını savunuyorlardı. Yahudiler hakkında hiç bir düşmanlık beslemiyorlardı: Bunlar eskiden beri burada hürmet görerek, barış içinde Araplarla beraber yaşıyorlardı. Sayıları I. dünya savaşı sonunda Filistinde yaşayan Arap halkının onda biri kadardı. O halde Arap ve yahudiler arasında bir anlaşma imkansız değildi. Hatta Emir Faysal ile siyonistlerin şefi Şaim Vezman (Chaim Weizmann) arasında bir buluşma vuku buldu. Vezman Filistin toprakları üzerinde bir İsrail devleti kurmaya asla niyetli olmadığına teminat verdi. Faysal ise Arap Milli Harekatı adına yahudilerin milli bir yahudi toprağına kavuşmak için emellerinin haklı olduğunu tanıyarak bizzat kendi eliyle şu notu koydu. Araplara söz verilen birlik ve bağımsızlık her şeyden önce yerine getirilmelidir. Fakat, bu şart yerine getirildiği için Faysal ile Vezman arasında imzalanan anlaşma ölü bir belge olarak bilahare unutulmuştur.

Bu iki millet Filistin üzerinde haklarını yıllarca süregelen bir şekilde müdafaa ettiler. Arap ve yahudi milliyetçileri Akdeniz ve Ürdün arasında çarpıştılar ki artık uyuşma imkânsız hale geldi. Arap ve yahudiler arasında ilk vuruşmalar, Avrupada Nasyonel Sosyalistlerin iktidarı almalarını takiben yahudilerin göçerek gelmeleri ile başladı. Bunu 1940 da Arapların baş kaldırması, 1942 de Biltmore programı gereğince yahudiler müstakil bir devlet hakkında isteklerini ve işgalci İngiliz kuvvetlerinin çekiklesini ortaya seriyorlardı. Nihayet 1948 yazında yahudiler ve Araplar arasında silahlarla hesaplaşma devri başladı. İsrail devletinin doğuşu bir barış anlaşması ile değil ancak bir ateş kes anlaşması ile sonuçlandı.

Yenilgi, bıraktığı derin izlere bakılırsa Araplara öz zayıflıklarını anlamalarına yardımcı oldu. Filistin'deki 7-8 yüzbin Arap, aşağı-yukarı manda altındaki ülkenin 3/4ü savaş esnasında yurtlarını kaybettiler. Ve hâlâ muhacirler sorunu bütün ağırlığı ile İsrail'in komşusu Arap Devletleri üzerine yüklenmiştir. Olaylardan ders alan Araplar bunu

baştaki idarecilerin beceriksizliğine bağladılar, Filistin'de savaşıyan Arap Orduları hükûmetlerinin iktidarsızlığını, yenilginin sebebi olarak göstererek dönüyorlardı. Bu nedenle bir çok subay aksiyona geçmeye karar verdiler. Fırtına önce Suriye'de patladı. Albay Husnî el-Zaim'in 1949 da yaptığı hükûmet darbesi burada muhafazâkar oligarşi hakimiyetini yerinden oynattı. Ama Husnî el-Zaim'in hükûmeti altı ayı geçmedi. Artık bir seri hükûmet darbesi, iç olayları Araplar arası olaylara bağlayarak birbiri arkası devam etti. Suriye ordusunun kuvvetli adamı Edib el-Çiçekli uzun süre arka planda kaldıktan sonra 1951 kasımında askeri bir diktanın başına geçti. 1953 temmuzunda iyi düzenlediği bir plebisit sonunda kendini 44 yaşında Suriye Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı seçtirdi. Çiçekli kendi şahsında Cumhuriyetçi yönelimleri temsil ediyordu. Bu yönden de Haşimilerin ve onların programlarının düşmanı idi. Suriye'nin Arap birliğini, en azından Orta-doğu (Croissant fertile) Araplarını birleştirmede baş rölü oynamasını hedef alıyordu. İç politikada askeri dikta ile konulan rejim Türkiye'deki Kemalizm'den mülhem reformları savunuyordu. Fakat Çiçekli ordudaki bir isyan sonucu devrildi. Bu defa yerine bir asker değil fakat politikaya karışmış, ordunun gölgede bıraktığı yıllar önceki eski politikacıları iş başına geldi.

Ürdün'de de büyük değişimlere şahit oluyoruz. Krallık yalnız çöl bölgesindeki bedevilerle değil, Ürdün Nehrinin batısında bir kaç şehri içine alan ve buralarda yaşayan Filistinli göçmenlerle bir tehlikeli bölge halini aldı. Öte yandan idareci sınıfların Mısır ordusunda hafif ve ahlaksızca davranışları mevcut sosyal rahatsızlığı genişletiyordu. Arap halkının derinliklerinden çıkan yeni kuvvetleri karşısında prensler ve eşraf karşı koyamayacaklardı.

Arap Birliğine Doğru: 22 mart 1945 te yedi bağımsız Arap devleti Arap birliği (Ligue Arabe) paktını imzalıyordu. "Birlik ve bağımsızlık" Arap millî hareketinin başlangıcından beri bu, çift hedefi idi. I. Dünya Harbinden sonra Arap Dünyasının bir çok devletlere ayrılarak bölüşüldüğü görüldü. Fakat milliyetçiler kesinlikle bu ayrılmaları kabul etmediler. Arapların birlik emelleri halk tabakalarına indikçe kuvvet kazanıyordu. Bununla beraber halk efkârı sülale ve ekonomik menfaatler gibi bir takım özel gruplarla karşı karşıya geliyordu. Şüphesiz yeni kurulan devletlerin hükümdar ve başkanları bu Arap Birliğine çağrıdan kurtulamıyorlar ve aynı zamanda özel menfaatlerle bu çağrıyı

bağdaştırmak istiyorlardı. Hâlâ bağımsızlıklarını elde etmek için çarpışan Arap devletleri mevcut oldukça birleşik bir politika gütmek mümkün değildir. 1918 den beri iyice anlaşıldığı gibi ancak yalnız azad olmak yolundaki ilerlemeler Arap Birliğine götürülecektir.

İslâm uygarlığının beşiği olan Hicaz, yine bir tesadüf olarak bu birleştirme yolunda ilk işi yaptı. Burada bir Arap konferansının ilk adımları atıldı. 1934 ilkbaharında bir barış anlaşması kral İbn Suud ile Yemen kralı arasındaki kısa çarpışmaya son verdi. Bu Hicaz'da imzalanan anlaşmayı bir iş birliği siyaseti takip ediyordu. Metin iki devlet ve kralın birleşmesini öngörüyor ve istikbalde "ebedi Arap-İslâm kardeşliği"nin hâkim olmasını ırk, din ve anane birliğinden her iki devletin "bir ve aynı millet" olduğu belirtiliyordu. İbn Suud bu kadarla yetinmiyordu. İki yıl sonra aynı yönde eserine devam ediyor Irak ile bir "Arap kardeşliği ve dostluğu" anlaşmasını imzalıyordu. Yemen de bu dostluğa katılıyor ve bu anlaşma bağımsız bütün Arap devletlerine açık tutuluyordu. Fakat bağımsızlık şartını o zaman bu üç devletten başkası dolduramıyordu. Mısır'ın katılması o devir henüz bir konu değildi.

Üç kralın ittifakı sınırlı olan sonuçlarına rağmen Arap Birliğine doğru (Ligue arab) ilk merhale olarak görülebilir. İkinci merhale 1935 yılına doğrudur. Bu zaman Filistin'in Arap olduğu hakkında doğan tartışma sonucu birleşmeye doğru yeni bir hamle yapıldı. Bu yolda diğer büyük bir adım 1939 da Londra'da toplanan, Filistin delegelerinden başka, Arap devletlerinin temsilcilerinin de katıldığı Filistin hakkındaki kongrede atıldı. Böylece, ilk defa olarak uluslararası politika düzeyinde resmen bütün Arap dünyası üzerine müşterek menfaatlerin var olduğu tanındı.

1943 te Irak başkanı ve Arap uyanışının emektarı, Haşimilerin hâdimi Nuri Said, bir birleşme (Union) plânı ileri sürdü. Nuri Said'in Arap Birliği yalnız orta doğuya münhasır kalmalıydı. Ve Irak'a o zaman düşünülen Büyük Suriye'yi bağlamalıydı. Dışişleri, savaş işleri ve bazı ekonomik işler federal bir daimî meclise tevdi ediliyordu. Bu plan Büyük Suriye'nin içinde otonom bir yahudi yurdu öneriyordu. Nuri Said Paşa'nın Arap birliği nihayet yalnız Orta-Doğu sınırları içinde federal bir birlik sunuyordu. Halbuki Mısır'ın girişi bu projenin çerçevesini kırdı. Kahire'deki Vefd hükûmetinin reisi Mustafa Nahas, Arap Yarımadası ülkelerinin de girişine müsaade edilmesini isteyerek Arap Birliği hareketi-

nin başkanlığını hedef aldı. Uzun hazırlıklar sonucu İskenderiye’de toplanan arap hükümetlerinin genel konferansı 1944 sonbaharında imzalanan İskenderiye protokolünün hazırladı. Bu altı ay sonra imzalanarak Arap Birliği paktının temelini attı.

Arap Birliği halen Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudî Arabistan, Yemen daha sonra Libya, Sudan, Kuveyt ve bağımsızlığı kazanan Kuzey Afrika ülkelerinden Tunus, Cezair, Fas gibi devletlerin meydana getirdiği bir birliktir. Bütün konfederasyonlarda olduğu gibi birliğin statüsü “üye devletlerin hakimiyetine hürmet” prensibini tanır. Birliğin en önemli organı konseydir. Nüfusu ve önemi ne olursa olsun her üye bir reye sahiptir: Mesela, Lübnan ve Yemen, Mısır ile aynı sırada tutulmuştur. Bütün kararlar çok az istisna ile oy birliği ile alınmalıdır. Bu halde her üye veto hakkına sahiptir. Birlik konseyinin kararları ne olursa olsun üyelerinden hiç birinin hakimiyetine hâlel getiremez. İskenderiye Protokolüne, Arap Birliği yolunda ancak bir merhale olması düşüncesiyle daha büyük elastikiyet verilmiştir. Böylece diğer meseleler arasında üye devletlerden birisi Birliğe veya Arap devletlerinden birine zarar verici bir politika güdemez.

Bu, fedaralistler için parlak bir başarı idi. Daha sonra bunların eli altında lig, Arap Dünyasında mevcut düzeni korumak için bir alet oldu. Arap Dünyası içinde sınırları değiştirmek isteyen taraflar ancak bir imtiyaz elde edebildiler: dokuzuncu madde, ülkeleri arasında daha sıkı ilişkiler isteyen üyelere beraber çalışma imkânını verir.

Lig, Mısır’ın mühürünü taşır. Nüfusu ve ekonomisi ile en büyük olan bu ülkede Birliğin merkezi bulunur. Mısırlı diplomatlar genel sekreterliğin kilit noktalarını ellerinde tutarlar. Mısır çeşitli Arap devletleri arasında dengeyi korumaya çalışır.

Şimdi bir fikir vermek üzere, Arap Devletleri Birliği paktından bir kaç maddeyi burada yazmayı faydalı buluyoruz.

Arap Devletleri Ligi Paktı:

Madde 1: Arap Devletleri Birliği bu paktı imzalayan bağımsız Arap devletlerinden teşekkül eder. Her bağımsız Arap devletinin buna katılmaya hakkı vardır. Eğer isterse, bu konuda bir talebi daimî genel sekreterliğe tevdi eder. Talebin takdiminden sonraki meclisin toplantısına arzeder.

Madde 2: Birliğin gayesi iştirak eden devletler arasındaki bağları kuvvetlendirmek, işbirliğini sağlamak, politik hareketlerini koordine etmek, bağımsızlıklarını ve hakimiyetlerini korumak ve genel olarak Arap devletlerinin işlerini, menfaatlerini gözetlemektir. Her devletin kendine has durum ve imkânlarıyla işbirliğini kuvvetlendirmesini şu noktalarda saymak lazımdır:

1- İktisadi ve malî meseleler: Bunlar ticarî mübadeleyi, gümrükler, para, tarım endüstri meselelerini içine alır.

2- Ulaştırma meseleleri: demiryolu, karayolu, uçak, gemi, telegraf, posta.

3- Kültürel meseleler.

4- Milliyet, eşdeğerlik (équivalence), vize, hükümlerin infazı ve suçluların verilmesi meselesi.

5- Sosyal işler.

6- Sağlık meseleleri.

Madde 3: Birliğin iştirak eden devletlerin temsilcilerinden kurulu bir meclisi olacak ve her devlet temsilcileri ne kadar olursa olsun bir rey hakkına sahip olacaktır.

Bu meclis birliğin hedeflerini gerçekleştirmeye ve katılan devletler arasında üst maddede belirtilen işleri ve diğer anlaşmaları icra etmeye bakacaktır.

Yine bu meclisin işleri arasına uluslararası organlarla çalışma ve sürelerine karar vermek ve bunlarla istikbalde emniyet ve barışı temin için, aynı zamanda ekonomik ve sosyal münasebetleri organizeye dayanabilecek kararlar vermek.

Madde 4: İkinci maddedeki işlerden herbirisi için Birlikte temsil edilen devletlerden özel bir komisyon teşkil edilecektir. Bu komisyonlar, taslak halinde, ilgili devletlere teklif edilmesi için bu işbirliğinin esaslarını, sınırları da belirtilerek plan halinde tesbit etmekle uğraşırlar.

Yukarda zikredilen komisyonlara başka arap devletlerinin temsilcileri de katılabilir. Meclis bu temsilcilerin komisyonlara katılacakları halleri ve temsil etmedeki kaideleri tesbit eder.

Madde 5: Bir yada daha fazla Birlik üyesi arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı kuvvete baş vurulmaz. Bir devletin bağımsızlığı, hakimi-

yeti, toprak bütünlüğü ile ilgili bir anlaşmazlık patlarsa ve münazaaya tutulan taraflar bu anlaşmazlığı çözmek için meclise başvurlarsa alınan kararlar mecburî olur, icrayı gerektirir.

Bu halde aralarında ihtilaf olan devletler meclisin tartışmalarına ve kararlarına katılma hakkına sahip değildir.

Bir savaşın doğmasından korkulan ihtilaflarda lig üyesi bir devlet veya ligden olsun olmasın herhangi bir devlet arasına birlik bir anlaşma temin etmek için arabulucu olarak girer. Arabuluculuk ve hüküm verme kararları büyük çoğunlukla alınır.

.....

Bu pakt bütün Arap halklarını birleştirmek için 22 mart 1945 te Kahire'de düzenlendi. Dikkat edilirse Lübnan'ın bu pakt içinde bulunmasından dolayı paktın dini bir karakteri yoktur. Saf bir Arap ırkından bahsetmek zor olduğu için yine bu pakt dil ve Arap kültürü bağları ile bağlananları toplar.

Temel Bibliyografya

- George Antonius, *The Arab Awakening*, s. 101-125 1938, London.
- *Keesing's Contemporary Archives* (adı geçen yıllar)
- F-W. Fernau, *Le Réveil du Monde Musulman*, Paris, 1954.